

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УНІФІКАЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF UNIFICATION OF JUDICIAL PRACTICE

Головатий В.Я.,

аспірант кафедри теорії та філософії права

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджена природа таких явищ: уніфікація судової практики та уніфікована судова практика. Визначено основні та факультативні прийоми уніфікації; обов'язкові та рекомендаційні акти, в яких об'єктивовані типові моделі правової кваліфікації та інтерпретації норм права; розмежовані поняття судової практики та судового прецеденту. Виявлено основні ознаки уніфікації та уніфікованої судової практики, сформульовані визначення їх понять.

Ключові слова: застосування права, судова діяльність, уніфікована судова практика, уніфікація судової практики.

В статье исследуется природа таких явлений: унификация судебной практики и унифицированная судебная практика. Определены основные и факультативные приемы унификации; обязательные и рекомендательные акты, в которых объективированы типовые модели правовой квалификации и интерпретации норм права; разграничены понятия судебной практики и судебного прецедента. Выявлены основные признаки унификации и унифицированной судебной практики, сформулировано определение их понятий.

Ключевые слова: правоприменение, судебная деятельность, унифицированная судебная практика, унификация судебной практики.

The article explored nature of such phenomena: unification of jurisprudence and unified jurisprudence. The main and optional techniques unification are determined; mandatory and recommendatory acts in which are standard models of legal qualification and interpretation of law; concept of judicial practice and judicial precedent are delineated. Main features of unification and unified jurisprudence are discovered and definitions of their concepts are formulated.

Key words: law appliance, judicial activism, unified jurisprudence, unification of jurisprudence.

Актуальність теми. Зміни, що відбуваються у вітчизняній судовій системі, спрямовані на забезпечення інтересів учасників суспільних відносин ефективності правосуддя. Важливим засобом досягнення таких результатів є уніфікована судова практика. В юридичній літературі ведуться дискусії стосовно поняття та природи судової практики. Часто це явище ототожнюється зі судовим прецедентом, як джерелом права, хоча ці явища необхідно розмежовувати, особливо щодо континентального права. Поряд із цим наукового аналізу потребують не лише питання природи уніфікованої судової практики, а й самого процесу уніфікації. Діяльність суб'єктів судової системи України, які уповноважені законодавцем на уніфікацію, правила та прийоми її здійснення потребують не лише дослідження, а й формалізації у чинних джерелах права.

Як у зарубіжній, так і вітчизняній юридичній літературі питання правової уніфікації розглядалися у працях С. Бахова, Г. Вельямінова, Н. Вілкової, А. Саїдова, Ю. Тіхомірова та інших. Висвітлювались у науковій літературі і питання судової практики, а в останній десяток років акцентувалася увага на природі судової практики, як джерела права, а саме у роботах В. Бойцовой, В. Карташова, Л. Морозової, Б. Малишева, М. Марченка, К. Осакве, О. Соловйова, Я. Романюка та інших. І лише у небагатьох роботах, зокрема, В. Валанчуса, Л. Луць, О. Монастирського та ін. аналізувалися питання уніфікації судової практики. Проте малодослідженими і донині залишають-

ся питання поняття та природи як уніфікації судової практики, так і її результату – уніфікованої судової практики.

Метою цієї статті є виявлення основних ознак як уніфікації, так і уніфікованої судової практики, виокремлення основних прийомів та способів об'єктивації її результатів.

Виклад основного матеріалу. Важливим засобом забезпечення ефективності правосуддя, як відомо, є уніфікована судова практика.

Проте, як у юридичній літературі, так і практиці це явище позначається різними термінами: «однакове застосування норм права судом», «одноманітне застосування права», «єдність судової практики», «уніфікована судова практика». Видається, що саме останній термін дозволить забезпечити належне співвідношення між змістом імені, яким позначається це явище, і змістом поняття.

Перш ніж перейти до аналізу таких явищ, як «уніфікація судової практики» та «уніфікована судова практика», слід з'ясувати зміст понять «судова практика» та «уніфікація».

Судову практику в літературі трактують по-різному. Наприклад, у вузькому значенні під нею розуміють опрацьовані у ході судової діяльності «правові положення», які характеризуються певним ступенем узагальненості, загальноновизнаності і обов'язковості [1, с. 108].

Деякі вчені вказують на тісний зв'язок між судовою практикою та правим звичаєм [2, с. 99].

У широкому розумінні вітчизняні вчені судову практику трактують як діяльність, яка реалізується органами судової влади, держави (системою судів різних інстанцій і суддями) з метою здійснення правосуддя (формування судження щодо застосування норм права стосовно обставин об'єктивної реальності), яка здійснюється у певних процесуальних формах, регламентованих законодавством і правовим звичаєм, і в результаті якої вирішується завдання правосуддя [3, с. 158–159].

Втім, базуючись на знаннях про природу цього явища, під судовою практикою слід розуміти типові моделі правової кваліфікації та інтерпретації норм права, що створені уповноваженими на це суб'єктами судової системи та об'єктивовані у рішеннях суду та інших судових актах. Що ж до терміну «уніфікація», то у словниках його тлумачать, як зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів [4, с. 636].

В юридичній літературі нині доволі часто використовуються терміни: правова уніфікація, уніфікація правових норм, нормативно-правова уніфікація, уніфікація законодавства, уніфікація судової практики тощо.

Найширшим поняттям є правова уніфікація, під якою розуміються процеси зближення правових систем шляхом уподібненого правового регулювання [5, с. 21]. Як зазначив Р. Давид уніфікація права є процесом впливу на правові системи у напрямку їх зближення, при цьому нормативна уніфікація не є єдиним способом інтеграції [6, с. 31]. Щодо уніфікації права існує думка, що це уподібнене правове регулювання [7, с. 35].

Нормативно-правову уніфікацію трактують, як спосіб створення уподібнених (однакових) нормативно-правових приписів із метою забезпечення ефективного правового регулювання [8, с. 207], а уніфікацію законодавства – як загальнообов'язкові однотипні юридичні норми (правила), які або однаково регулюють суспільні відносини, або створюють уподібнену основу для цього [9, с. 75, с. 97].

Різновидом правової уніфікації виступає й уніфікація судової практики.

В юридичній літературі та законодавстві уніфікацію судової практики часто ототожнюють із «забезпеченням єдиної (чи єдності) судової практики», «однаковим тлумаченням та застосуванням закону».

Так, про важливість забезпечення єдиної судової практики, яка визначить найважливіші суспільні цінності та інтереси; зменшить навантаження на суди; зменшить вірогідність оскарження судових рішень та передбачуваність позиції суду вищої інстанції щодо обставин справи, у науковій літературі висловлюється, зокрема, позиція судді Вищого адміністративного суду Литви проф. В. Валанчуса [10, с. 23]. Хоча він використовує термін «уніфікована судова практика».

Про покращення процесуальних засобів забезпечення єдності судової практики йдеться й у виступі судді Федеральної судової палати Німеччини доктора Дітріха Байєра [11, с. 33], а також про єдність су-

дової практики, як спосіб усунення розбіжностей у позиціях двох або більше судів.

Про усталену судову практику йдеться й у працях відомих французьких компаративістів Р. Давіда і К. Жаффре-Спінози, які вважали, що надання відповідної однотипності судовій практиці є одним із методів забезпечення стабільності права [12, с. 103].

У законодавстві України використовується термін «однакове застосування норм права», «забезпечення однакового застосування судами касаційної інстанції норм матеріального права», «забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції». І хоча у ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, проте у ст. 36 цього ж закону зазначається, що Пленум вищого спеціалізованого суду з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ відповідної судової спеціалізації узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів [13].

У той же час у юридичній літературі висловлюється міркування про те, що використання слова «однаковий» є порушенням принципу однозначності, і тому пропонується використати терміну «уніфікований», «однотипний» чи «типовий» [14].

Аналіз судових рішень, що приймаються судами України, свідчить про те, що в них допускаються помилки в кваліфікації, різнобій та інші порушення в правозастосуванні. А це викликає потребу в уніфікації судової практики, створенні типових судових рішень.

Хоча, як зазначає проф. В. Валанчус : «Уніфікація судової практики не повинна перетворюватися у самоціль, адже її метою є захист прав людини, реалізація правових очікувань та додержання принципу рівності перед законом і судом; забезпечення ефективності правового регулювання, а не сама по собі уніфікованість судових рішень. Він вважає, що уніфікована судова практика має бути засобом досягнення цієї мети, а не самою метою [10, с. 30]. Отже, метою уніфікації судової практики є ефективне правосуддя, правозастосування.

Таким чином, нормативно-правова уніфікація й уніфікація судової практики спрямовані в цілому на забезпечення ефективного правового регулювання. В той же час вони є різними способами створення певних систем: нормативно-правової, як системи єдиних загальнообов'язкових або однотипних нормативно-правових приписів [15, с. 33], а уніфікованої судової практики – системи типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права, необхідних для забезпечення ефективного правозастосування. Отже, уніфікація судової практики є способом, тобто сукупністю прийомів створення типових моделей правової кваліфікації чи інтерпретації норм права. Термін «спосіб» трактується як певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можли-

вість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [4, с. 343].

Способи створення типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права є відмінними, а відтак їх можна поділити на: 1) способи створення судових рішень, що містять типові моделі правової кваліфікації та 2) способи створення судових рішень, що містять однотипні правила – роз'яснення змісту норм права. Ці два способи можна назвати основними.

При цьому слід зазначити, що в Україні судові рішення об'єктивуються по видах судочинства – цивільного, кримінального, адміністративно-деліктного, господарського та адміністративного, тобто у формі ухвал, рішень, вироків, постанов, а рішення Верховного Суду України – у формі постанов.

Наприклад, типовою моделлю правової кваліфікації призначення покарання об'єктивованої у постанові Верховного Суду України № 5-10К від 19 квітня 2012 р. згідно з якою до частини 2 статті 71 КК України при складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинання менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

У той же час типовою моделлю інтерпретації права, об'єктивованою у постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про злочини проти власності», запропоновано розуміння терміну «проникнення» у житло, інше приміщення чи сховище, як незаконне вторгнення до них будь-яким способом (із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання; шляхом обману; з використанням підроблених документів тощо або за допомогою інших засобів), який дає змогу винній особі викрасти майно без входу до житла, іншого приміщення чи сховища.

Важливим видається і питання про такий спосіб формування типових моделей правової кваліфікації чи інтерпретації норм права, як узагальнення судової практики.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що Вищий спеціалізований суд ... узагальнює судову практику; надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення; Пленум вищого спеціалізованого суду узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального і процесуального закону; за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної юрисдикції; секретар судової палати Апеляційного суду контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати [13].

Якщо спосіб уніфікації судової практики, завдяки якому створюються рішення, що містять типові моделі

кваліфікації чи інтерпретації норм права, є основним, то узагальнення судової практики є факультативним способом. Його результати фіксуються у спеціальних судових актах: постановях Пленуму вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України.

Отже, типові моделі правової кваліфікації та інтерпретації норм права можуть створюватися як основними, так і факультативними способами.

Об'єктивуються результати уніфікації насамперед у рішеннях судів, які уповноважені на таку діяльність.

Здійснюється уніфікація судової практики завдяки діяльності компетентних суб'єктів судової системи: професійного судді (суддів), його колегіальних чи інших уповноважених органів судової системи. Вона забезпечує стабільність судової практики.

Матеріали уніфікованої судової практики публікуються в офіційних друкованих джерелах.

Так, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що матеріали судової практики публікуються в офіційному друкованому органі Вищого спеціалізованого суду (ст. 36) [13].

Таким чином, уніфікація судової практики здійснюється компетентними суб'єктами судової системи як у процесі вирішення конкретної судової справи, так і в процесі узагальнення. Результатом цієї діяльності є створення уніфікованої судової практики, яка є системою типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права.

В юридичній літературі ці моделі відносять до непрямой уніфікації, яка характерна для правозастосовної та правотлумачної діяльності і спрямована на уподібнене правове регулювання.

При цьому, як зазначається, уніфіковані приписи фіксуються у рішенні суду чи інших юридичних актах, які забезпечують вирішення конкретної справи. Ці акти не визнаються джерелом права [15, с. 35–36]. Отже, типові моделі об'єктивуються у рішеннях судів або інших судових актах, наприклад, постановях Пленумів вищих спеціалізованих судів.

Якщо типові моделі правової кваліфікації чи інтерпретації норм права об'єктивовані у рішеннях суду, вони мають обов'язковий характер. Так, у законодавстві України йдеться про обов'язковість судових рішень Верховного Суду України, зокрема у ст. 244-2 КАС України, ст. 360-7 ЦПК України, ст. 458 КПК України визначено, що висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, для перегляду судових рішень Верховним Судом України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Якщо результати узагальнення і типові моделі об'єктивовані в інформаційних листах чи інших судових актах, які мають рекомендаційний характер, вони не є обов'язковими для судів України. Хоча, зазвичай, судді місцевих судів зважають на рекомендації вищих судів при розгляді конкретної справи та прийнятті рішення.

Матеріали судової практики публікуються. У законодавстві України йдеться про публікацію їх у офіційному друкованому органі суду. Хоча всі суди України мають сайти, на яких розміщені не лише судові рішення по конкретній справі, а й уніфікована судова практика.

Наприклад, на сайті Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ у рубриці «Судова практика» публікуються не лише судові рішення, постановлені при розгляді конкретних справ, а й узагальнення, інформаційні листи та аналізи судової практики, здійснені ним.

Уніфікована судова практика створюється з метою забезпечення ефективного правосуддя, правозастосування. Вітчизняна уніфікована судова практика створюється завдяки двом основним способам уніфікації, а також завдяки узагальненню. Хоча в інших правових системах континентального права це лише ті моделі, які об'єктивовані у судових рішеннях. Наприклад, у ФНР це рішення: 1) по справах, що мають принципове значення (судове рішення, в якому правове питання потребує пояснення і може застосовуватися до невизначеної кількості справ); 2) по справах, які сприяють розвитку права (містять типові правила – роз'яснення норм права або інтерпретаційний чи нормативно-правовий припис, що дозволяє заповнити прогалину) і 3) по справах, в яких необхідно усунути різнобій у застосуванні норм права.

В англосаксонських правових системах ці функції виконує судовий прецедент як правотлумачний та правозастосовний, так і нормативно-правовий (джерело права). Такий прецедент використовується і в континентальному праві, але винятково. Природа нормативно-правових прецедентів відрізняється від судової практики тим, що вона утворюється лише у ході розгляду конкретної справи за умови відсутності нормативно-правової регламентації. Ці прецеденти містять нормативно-правовий припис, що базується на нормі права і є джерелом права. Такий різновид судових прецедентів створюється у континентальному праві лише спеціально уповноваженими на цей вид правотворчості суб'єктами. Повноваження цих суб'єктів стосовно правотворення передбачені у законі. В Україні законодавець не надав таких повноважень жодному суб'єкту судової системи.

Висновки. В результаті аналізу такого явища, як уніфікація судової практики, слід зазначити, що їй

притаманні такі ознаки: 1) вона є різновидом правової уніфікації; 2) її метою є забезпечення ефективного правосуддя, правозастосування; 3) вона є способом створення системи типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права; 4) основний спосіб містить прийоми створення типових моделей правової кваліфікації, а також прийоми створення правил – роз'яснень змісту норм права (їх інтерпретації); 5) факультативним способом уніфікації є узагальнення судової практики; 6) об'єктивуються результати уніфікації в рішеннях суду та інших судових актах; 7) здійснюється уніфікація судової практики компетентними суб'єктами судової системи (професійним суддею, суддями, його колегіальними чи іншими спеціально уповноваженими органами судової системи); 8) їх діяльність передбачена чинними джерелами права; 9) матеріали судової практики публікуються в офіційних друкованих джерелах; 10) призначення уніфікації – забезпечення стабільності судової практики завдяки створенню єдиної її системи.

Таким чином, уніфікація судової практики – це діяльність спеціально уповноважених суб'єктів судової системи, що спрямована на створення типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права, їх об'єктивацію в судових рішеннях та інших судових актах та об'єднання в єдину цілісну систему.

Призначенням уніфікації є створення єдиного цілісного комплексу уніфікованих актів – уніфікованої судової практики. Аналіз цього явища дозволяє виявити такі ознаки, що йому притаманні: 1) уніфікована судова практика є системою типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права; 2) ця система складається із основних моделей правової кваліфікації та інтерпретації змісту норм права; 3) ці моделі об'єктивуються у рішеннях суду (актах, що мають обов'язковий характер) та інших судових актах (тих, що мають рекомендаційний характер); 4) уніфікована судова практика публікується в офіційних друкованих джерелах; 5) створюється така система з метою забезпечення ефективного правосуддя, правозастосування в цілому.

Таким чином, уніфікована судова практика – це система типових моделей правової кваліфікації та інтерпретації норм права, об'єктивованих у рішеннях суду та інших судових актах із метою забезпечення ефективного правосуддя, правозастосування в цілому.

На жаль, у вітчизняній практиці відсутні формалізовані правила створення такої системи, що негативно позначається на її якості. Важливою видається і характеристика техніко-технологічних питань як уніфікації судової практики, так і її результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боботов С.В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). – М.: Издательство РПАМЮРФ. – 1994. – 127 с.
2. Погребняк С.П. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С.П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 92–99.
3. Москович Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз. Монографія / Л.М. Москович. – Харків: Видавництво «ФІНН». – 2011. – 384 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: у чотирьох томах. – Київ: Видавництво «Аконіт». – 1998. – Т. 4. – 941 с.

5. Луць Л.А. Європейські правові системи: загальнотеоретична характеристика. // Автор. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юр. наук за спец. 12.00.01. – К., 2005. – 32 с.
6. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право) / Пер. с франц. – М.: Прогресс. – 1967. – 496 с.
7. Маковский А.Л. Международное частное морское право / А.Л. Маковский, Г.Г. Иванов. – Л., 1984. – 60 с.
8. Монастирський О.П. Нормативно-правова уніфікація: загальнотеоретична характеристика // Митна справа. – № 4 (70) 2010. – Ч. 2. – С. 204–208.
9. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Издательство НОРМА. – 1996. – 432 с.
10. Віргіліус Валанчус. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? // Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – 19 квітня 2012 р. – К.: АДЕФ. – 2012. – С. 22–32.
11. Дитріх Байер. Забезпечення єдності судової практики на рівні судів Федерації // Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – 19 квітня 2012 р. – К.: АДЕФ. – 2012. – С. 33–61.
12. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Перевод с французского В.А. Туманова. – М.: Международные отношения. – 1996. – С. 400.
13. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.
14. Луць Л.А. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 144–150.
15. Монастирський О.Я. Деякі теоретичні питання нормативно– правової уніфікації // Митна справа. – № 4(82). – 2012. – Ч. 2, Книга 1. – С. 32–37.